

**بررسی و مقایسه تشریح مری و معده در کتاب
قانون ابن سینا با کتاب آناتومی گری**

دکتر فاطمه فدایی فتح آبادی*

دکتر محسن نوروزیان*

دکتر میترا رحیمی**

چکیده

در این مقاله نظرات ابن سینا در مورد بخشی از دستگاه گوارش (مری و معده) با منابع جدید علم تشریح نظیر آناتومی گری مقایسه شده است، در کتاب قانون در مورد ساختمان مری به خوبی به مخاط و بافت عضلانی آن و نقش آنها در انتقال مواد که در کتب جدید به حرکات پرسیتالیتیک (دودی) تعبیر می‌شود توجه شده است، همچنین به مجاورت اعصاب واگ راست و چپ با مری به وضوح اشاره شده است، ابن سینا در کتاب خود همچنین در مورد انحنای معده و دریچه کاردیا (باب المعده) مطالبی را آورده است که کاملاً با کتب جدید مانند آناتومی گری هماهنگی دارد. در کتاب قانون در مورد مجاورت معده با کبد، عروق و اعصاب معده مطالب مبسوطی آورده شده است که کاملاً در کتب جدید تشریح مورد تأیید قرار گرفته است.

واژه های کلیدی: مری - معده - قانون - ابن سینا

* استادیاران دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی

** پزشک عمومی

آدرس: تهران - بزرگراه شهید چمران، اوین - جنب بیمارستان طالقانی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی دانشکده پزشکی بخش آناتومی

تلفن: ۰۲۱ - ۲۳۸۷۲۵۵۵

مقدمه

تحقیقات به عمل آمده هنوز پاسخ روشنی به این سؤال که «طب از کجا آغاز شده است و ارتباط آن با طب جدید چیست؟» ارائه نداده است، خوشبختانه ما منابع عظیمی در دست داریم که از پزشکان قدیم و دوران شکوفایی عملی سرزمین اسلامی به یادگار مانده است، که همه این منابع موید آن است که آموزش پزشکی دارای برنامه های مدرن و مشخص بوده است و دانستن تشریح و فیزیولوژی به عنوان پایه پزشکی ضروری بوده است.

با دانستن و تطبیق این منابع با موازین پزشکی جدید به خوبی معلوم خواهد شد که هنوز استخوان بندی علم طب بر مبنای طب اسلامی و سنتی ما پایه گذاری شده است و شاهد مثال هزاران نمونه از پزشکی و جراحی مندرج در کتب قدیمه است که بطور حیرت آوری قابل تطبیق با مندرجات کتاب های پزشکی جدید است.

خوشبختانه نمایندگان بزرگ طب اسلامی بیشتر ایرانی بوده اند و اینان توانسته اند در دوران تمدن ستارگان اول این آسمان باشند، مانند: رازی، اهوازی، ابن سینا و جرجانی بطوری که دانشمندان مسلمان در زمینه طب تالیفاتی دارند که تمدن اسلامی بر آن افتخار می کند، آنان اولین کسانی هستند که در زمینه تشریح کتاب نوشته اند.

ایرانیان قومی دانش دوست و حق خواه بوده اند و همواره مهمترین پایگاه و مروج اسلام و تمدن اسلامی بوده و هستند. علیرغم حوادث و اتفاقات گوناگون که در تاریخ رخ داده است، از جمله سوختن و چپاول کتابخانه های بسیار، هم اکنون صدها هزار کتاب خطی فارسی و عربی بطور پراکنده در کتابخانه های بزرگ دنیا وجود دارد که حتی نام بسیاری از آنها به گوش اکثر محققین و پژوهشگران ما نخورده است. تنها در زمینه پزشکی و آن هم کتب و نوشتارهایی که توسط دانشمندان شیعه نوشته شده، مرحوم آقا بزرگ تهرانی در کتاب شناسی معروف خود «الذریعه الی تصانیف الشیعه» به آنها اشاره نموده، بیش از ۸۵۰ عنوان وجود دارد.

امروزه مدارک مستدلی در دست داریم، که توجه ایرانیان به دوه باستانی را نسبت به دانش پزشکی روشن می سازد. در کتاب هشتم از متن عظیم و نیکرو که یکی از منابع ارزنده عهده ساسانی است، اشاراتی بر مداوای بیماران بوسیله جراحی دارد (۱). متن اوستایی و نندیداد نیز به معالجه بیماران از طریق عمل جراحی اشاره کرده است (۲).

ایرانیان با توجهی که به علوم مختلف داشته، آمیزه ای از طب یونانی و هند و زردتشتی را در مراکز علمی و آموزشی جندی شاپور بوجود آوردند. این مراکز و، بیمارستان بعدها الگوی بیمارستانهای دیگر گردید، که بعد از اسلام در ایران و سایر بلاد اسلامی بوجود آمدند (۳). ایرانیان با تجارب چندین سده خود مراکز عظیم بیمارستانی و آموزش پزشکی در داخل و خارج از ایران دایر کردند.

غرض از ذکر روشهای دانشمندان قبل از زمان ما، این نیست که به کلیه اطلاعات و دانسته های آنان مهر تائید با صحت کامل زده و یا به منظور رد دانش آنها قدم برداریم و زبان ایراد به خدمات و فعالیتهای آنان باز کنیم. بلکه هدف از نقد و بررسی، زندگی نامه، شخصیت و اعتقادات آنها باید پاسخی به یکی یا همه سئوالات زیر باشد.

۱- سبک شناسی تحقیق *Research methodology* دانشمندان قبل از زمان ما چگونه بوده است؟

۲- دانشی که امروزه به عنوان علم نوین در دست ماست، دارای چه سیر تاریخی بوده است و غبار زمان چه تحولاتی در آن ایجاد کرده است؟

۳- نگرش دانشمندان گذشته در مورد علم و تحقیق چگونه بوده و آنان چه انگیزه و هدفی را دنبال میکردند؟

۴- باورها و اعتقادات آنها در مورد طبیعت جهان و نیز طبیعت وجود آدمی چه بوده است؟

بر همین اساس اگر ما هم چون برخی کشورها که با تطبیق طب سنتی خود پزشکی جدید توانسته اند از مزایای هر دو استفاده کنند و از نقطه ضعفهای هر کدام تا حد امکان احتراز نمایند، به پژوهش علمی در طب سنتی خود پردازیم و از قرن ها تجربه دانشمندان خود که هم اکنون به رایگان در اختیار ماست و مال ماست بی بهره نماییم. در این راستا ما در این مقاله به بررسی بخشی از تشریح دستگاه گوارش (مری و معده) در کتاب قانون ابن سینا پرداخته ایم. این روزها یک هزار سال از دوره زندگی فیلسوف، دانشمند طبیب نامی ایران شیخ رئیس ابوعلی حسین بن عبدالله بن سینا می گذرد. نام ابن سینا در کتاب ها و مجامع علمی بیشتر یادآور دو اثر جاویدان وی یعنی شفا و قانون بوده است. در طول ده قرنی که از زمان حیات ابن سینا می گذرد، نوشته هایش به زبان های دنیا ترجمه می شود و گسترش می یابد و سرانجام پایه بسیاری از رشته های علوم جدید در مغرب زمین گذاشته می شود.

بوعلی خود در مقدمه کتاب این چنین آورده است: و رای من بر این قرار گرفت که نخست درباره کلیات دانش طب (امور عامه)، درزمینه دو جنبه نظری و عملی آن سخن گویم و بعد از بحث درباره احکام کلی داروهای ساده (ادویه مفرده) و سپس به احکام جزئی آن داروها پردازیم. چون از این بحث فراغت یافتیم به بیان کیفیت بیماریها که به هر یک از اندامهای بدن عارض می شوند روی آوردیم. در این بحث نخست به تشریح هر یک از اندامها و وظایف (فیزیولوژی) آنها می پردازیم.

مری

۱- درباره تشریح مری (۵ و ۶ و ۷ و ۸) در قانون داریم:

«مری ترکیبی است از گوشت که چند طبقه آبشامه آنرا آستر کرده است، لیف غشاها در درازا قرار دارند تا برای کشیدن خوراک و بلعیدن آن کار آسان صورت گیرد.»

در همین مورد در کتب جدید نیز ساختمان مری را چهار لایه کرده اند که ازخارج به داخل به ترتیب شامل: لایه لیفی، لایه ماهیچه ای، لایه زیر مخاطی و لایه مخاطی می باشد. در بحث لایه لیفی که پرده ای از جنس یافت همبند است در موقع بلع متسع می شود و لایه ماهیچه ای خود شامل دو طبقه طولی در خارج و حلقوی در داخل است.

۲- «همراه مری یک جفت پی از مغز سرازیر می شود.» (۴ و ۵)

که این احتمالاً همان عصبهای واگوس راست و چپ هستند که در طول مری و چسبیده به آن نزول می کنند و شبکه ازوفازی را بوجود می آورند.

۳- برای عبور مری از دیافراگم این طور نوشته شده است:

«هر گاه مری حجاب را پشت سرگذاشت و از حجاب رد شد، به آن اندازه که اول در بالا به سوی راست کج شده بود، این بار به سوی چپ می گراید. این گرایش مری به سوی چپ هنگامی است که مری از برابر مهره دهم به سوی مهره یازدهم و دوازدهم روی آورده است.» (۴ و ۵)

امروزه می دانیم که مری پس از عبور از قسمت خلفی مدیاستن دیافراگم را در محاذات دهمین مهره سینه ای سوراخ کرده وارد آبدومن می شود و در آنجا در محاذات یازدهمین مهره سینه ای بر دهانه فوقانی معده یا سوراخ کاردیا ختم می گردد. (۸)

۴- در مورد سوراخ کاردیا ابن سینا گفته است:

«بعد از آنکه (مری) در حجاب نفوذ می کند، شروع به پهن شدن می کند و باز می شود و همچون دهانی که برای معده باشد می ماند، و آنرا اصطلاحاً "دهانه معده می نامند که در نهایت جرم گشاد فراخنای وعده خودنمایی می کند.» (۴ و ۵)

و البته این مطلب با یافته های جدید مطابقت دارد زیرا ازوفاگوس ابدومینال تقریباً "مخروطی شکل است و ۱/۲۵ سانتی متر طول دارد و به طرف چپ متمایل است و قاعده آن را سوراخ کاردیا معده ختم می شود. (۸)

۱- در قانون به خوبی مجاورت معده مشخص می شود:

«کبد از بالا به طرف راست معده سوار است. و در طرف چپ معده، از پایین طحال زیر انداز ماندی برای معده شده است، ...» (۱) که امروزه مجاورت اصلی معده را کبد و طحال می دانیم و این نشاندهنده این است که بوعلی با دید دقیق و علمی تشریح می کرده است.

۲- در باب رگها و شراین معده ابن سینا می گوید: «رگی بزرگی در طول معده برکوژترین جای معده سوار است. شعبه های زیادی را که با وی پیوند دارند به معده فرستاده و شعبه های باریک و نازک پهلو به پهلو هم در یک رده، راهی معده شده اند. شریانی نیز به آن رگ چسبیده است و از شریان نیز شعبه های رگ بزرگ روئیده اند هر دو رگ بزرگ و شریان بر صفاق تکیه داده اند.» (۱)

که این اشاره دارد به شریان گاسترواپیپلوئیک راست که با شریان همنام خود در طرف چپ پیوند حاصل کرده است و در انحنای بزرگ معده قرار دارند، در انحنای کوچک معده نیز عروق گاستریک چپ و گاستریک راست هم پیوند می شوند. (۸)

بحث و نتیجه گیری :

برای بحث ما بعضی نکات تشریحی یک کتاب طبی فارسی قدیمی موسوم به هدایه اخوانی را با مشهورترین کتاب درسی تشریحی انگلیسی عصر حاضر موسوم به آناتومی گری مقایسه نموده ایم. نتیجه نشان میدهد که پزشکان نه تنها تشریح را می دانستند بلکه آنها در این علم پیشرفتهای بزرگی ایجاد نمودند. بطور که دانش آنان قابل مقایسه با کتابهای درسی جدید است و حتی جزئیات این بخش از کتب قدیمی با کتب امروزی مطابقت دارد.

گرچه به اسناد مکتوبات یونسکو طب در آینده نه چندان دور دچار تحولی شگرف تر از آنچه تاکنون بدست آورده می شود و انسان ها شاهد کاربرد وسیع مهندسی، کامپیوتر، بیوتکنولوژی و مواد در طب خواهند شد و شاید مثل بسیاری از علوم کاربردی دیگر حرف آخر را در طب، طبایب کامپیوتری بزنند، اما کم نیستند بیماریهایی که تاکنون پاسخ جامع در مقابله با آنها پیدا نشده و یا محصول بکارگیری همین تکنولوژی های پیشرفته هستند.

با این وجود امروزه شاهد که تناقض های در زیادی در طب جدید هستیم بطوری که گاه موجب خستگی و سر درگمی در تصمیم گیری می شود، لذا ضرورت بازگشت به طب طبیعی و مطالعه و تحقیق و سپس استفاده صحیح از مکاتب طبی پیشینیان ضمن اینکه برخورد باوری ها می افزایشد، بطور قطع و یقین پاسخگوی بسیاری از معضلات می خوانند، دوا تجویز می کردند و شفا را از خداوند شافی می طلبیدند لذا باید با تاسیس مراکز تحقیقی طب اسلامی و ایجاد شبکه مراکز طب اسلامی و سنتی در کلیه کشورهای اسلامی و تحقیق و تدریس مکاتب طبی گذشتگان هر روز شعله فروزانی را که رازی، بوعلی سیناها، بیرونی ها و جرجانی ها و زهراوی ها برافروختند، برافروخته تر کنیم و این چنین حکیمانی به عالم بشریت تقدیم کنیم.

منابع :

- ۱- ونیکر مدن، اوستا، کتاب هشتم، فصل ۲، بند ۳.
 - ۲- ونیداد، اوستا، فرگرد ۷، بند ۴۴-۳۶.
 - ۳- نجم آبادی، م: «تاریخ طب در ایران بعد از اسلام»، جلد دوم، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۳ ص ۴۸.
 - ۴- شیخ رئیس ابوعلی سینا، ترجمه شرفکندی، ع «قانون در طب، کتاب اول، انتشارات سروش، تهران ۱۳۶۷ ص ۱-۲.
 - ۵- شیخ رئیس ابوعلی سینا، ترجمه شرفکندی، «قانون در طب، کتاب سوم»، بخش دوم، انتشارات سروش، تهران ۱۳۶۷ ص ۳-۵.
 - ۶- باقری، م: «مروری بر تاریخ تشریح در ایران»، مجموعه خلاصه مقالات ارائه شده در اولین کنگره ایرانی، دانشگاه علوم پزشکی کرمان، سال ۱۳۷۲ ص ۲۴.
 - ۷- عمید، ح: «فرهنگ فارسی عمید»، چاپ دوم، ۱۳۶۵ سه جلدی ۲۳۵.
- 8 - Gray's Anatomy, thirty- seventh edition edited by Warwick 1989, churchill livingstone. P 1331-2 , 1347-1357.